

Hranice významu a zdieľania jazyka¹

Matej Drobňák —

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové

matej.drobnak@uhk.cz

Abstrakt:

Tento článok zdôrazňuje vplyv verejnej povahy významu na Quinov pohľad na zdieľané jazyky. Podľa Quina nie je verejne dostupná behaviorálna evidencia dostatočná na úplné určenie významu. Ak je to tak, potom je pojem zdieľaného jazyka problematický, pretože neexistujú jasné kritériá na rozhodnutie, či dvaja hovorcovia pripisujú rovnaké významy tým istým výrazom. Cieľom tohto článku je ukázať, že Quine si bol vedomý tohto dôsledku a z tohto dôvodu a) považuje pojem idiolektov za fundamentálnejší ako pojem spoločného jazyka a b) uprednostňuje pojem plynulej komunikácie pred jeho alternatívami, k akým patrí napríklad úspešná komunikácia, ktorá predpokladá zdieľané významy.

Kľúčové slová: W. V. O. Quine, zdieľaný jazyk, verejná povaha významu, idiolekty, neurčitost významu

1. Úvod

Bez akýchkoľvek pochyb môžeme súhlasiť s tvrdením, že prirodzený jazyk je pre Quina sociálny fenomén. Už v predhovore k *Word and Object* nájdeme odkaz k sociálnemu rozmeru jazyka: „Jazyk je spoločenská zručnosť... – Pri jeho osvojovaní musíme byť úplne závislí od intersubjektívnych dostupných podnetov k tomu, čo a kedy povedať. Preto neexistuje žiadne potvrdenie na porovnanie lingvistických významov okrem toho formulovaného v termínoch ľudských dispozícií otvorene reagovať na sociálne pozorovateľné stimulácie.“²

1 Článok vznikol vďaka podpore Filozofickej fakulty Univerzity Hradec Králové, v rámci projektu špecifického výskumu „Empirické základy inferencializmu“.

2 Quine, W. V. O., *Word and Object*. Cambridge, MIT Press 1960, s. ix. Vzhľadom na nedostupnosť slovenského, resp. českého prekladu sú pri citáciách z *Word and Object* použité preklady autora.

Napriek tomu, že ide o nosný motív celého Quinovho pohľadu na jazyk, o tému jeho chápania spoločenského/sociálneho rozmeru jazyka bol doposiaľ prekvapivo malý záujem. Jedným z možných vysvetlení je, že táto téma sa zdá byť v jeho prípade neproblematická. O jazyku totiž s obľubou hovorí ako o „našom“ a na viacerých miestach sa odvoláva na sociálne zdieľané informácie alebo na zdieľané podmienky, ktoré vedú jednotlivcov k osvojeniu si jazyka. Tieto a podobné formulácie môžu budiť dojem, že Quine prijíma intuitívnu predstavu prirodzených jazykov zdieľaných v rámci jazykových spoločenstiev. Podľa tejto intuitívnej predstavy existujú spoločenstvá ľudí, ktoré sa naučili a následne používajú v komunikácii nejaký prirodzený jazyk; povedzme slovenčinu alebo nemčinu. Viacero hovorcov zdieľa jazyk, ak si osvojilo rovnaký súbor výrazov a syntaktických pravidiel a ak všetci hovorcovia pripisujú týmto výrazom rovnaké významy.³ Interpretácia Quina v tomto duchu je v literatúre pomerne bežná.⁴

V rámci tejto state sa venujem otázke, do akej miery je možné pripísať Quinovi takúto predstavu zdieľaného jazyka. Špeciálne sa venujem otázke, akou je Quinov pohľad na neurčitost prekladu a z neho vyplývajúce závery o verejnej povahe významu, ovplyvňujúce jeho pohľad na zdieľanie jazyka. Cieľom tejto state je ukázať, že dôsledky neurčitosti prekladu vedú Quina k uvedomeniu si straty demarkačného kritéria na určenie hraníc jazyka. Podľa Quina nie je verejne dostupná evidencia dostatočujúca pri jednoznačnom určení všetkých sémantických aspektov jednotlivých výrazov a viet jazyka. Ak platí, že nedokážeme jednoznačne určiť sémantický obsah výrazov, tak potom ani neexistuje jednoznačná odpoveď na otázku, či dvaja hovorcovia pripisujú rovnakému výrazu rovnaký význam, a teda ani na otázku, či tieto hovorcovia zdieľajú rovnaký jazyk. To podkopáva intuitívnu predstavu zdieľaného jazyka v tej podobe, v akej bola načrtnutá vyššie.

Napriek tomu, že sa Quine k takémuto záveru explicitne neprihlásil, môžeme v jeho názoroch na jazyk vyzorovať odklon od idey zdieľaného jazyka hneď z niekoľkých náznakov. Prvým náznakom je jeho uprednostnenie termínu „idiolekt“ ako terminologicky fundamentálnejšieho voči termínu „zdieľaný jazyk“.⁵ Druhým náznakom je jeho preferencia termínu „plynulá

3 Quine sa vo všeobecnosti snaží vyhnúť terminológii významov. Na úkor toho preferuje terminológiu jazykových dispozícií a súborov stimulácií. Napriek tomu ale neodmieta, že by jazyk mal sémantickú stránku. Vzhľadom na to, že z hľadiska tejto state sú Quinove dôvody na odmietnutie terminológie významov irelevantné, budem hovoriť o významoch výrazov/viet. Predpokladám pritom, že akúkoľvek takúto formuláciu je možné previesť do Quinovej terminológie jazykových dispozícií.

4 Stoutland, F., Individual and Social in Quine's Philosophy of Language. In: Orenstein, A. – Kotatko, P. (eds.), *Knowledge, Language, and Logic: Questions for Quine*. Boston–London, Kluwer 2000, s. 181–194; Risjord, M., Who Are We: Dissolving the Problem of Cultural Boundaries. *The Modern Schoolman*, 84, 2007, No. 2/3, s. 205–215.

5 Termín „zdieľaný jazyk“ a termín „spoločný jazyk“, ako aj jeho prípadné ekvivalenty, budem v celej stati považovať za synonymné.

komunikácia“ na úkor takej alternatívy, akou je „úspešná komunikácia“, pretože plynulá komunikácia nepredpokladá zdieľanie významu.⁶

V prvej časti state sa budem snažiť ukázať, akým spôsobom dôsledky tézy o neurčitosti prekladu podkopávajú ideu spoločného jazyka. V druhej časti sa budem snažiť ukázať, že Quine si bol vedomý týchto dôsledkov, a preto sa vyhýbal predpokladu zdieľaného jazyka pri definovaní kľúčových prvkov jeho pohľadu na jazyk.

2. Radikálny preklad

Quine modeluje situáciu radikálneho prekladu z pozície lingvistu študujúceho neznámy jazyk. Cieľom lingvistu je vytvoriť prekladovú príručku do svojho materinského jazyka. Radikálnosť situácie spočíva vo vyhrotení podmienok, v ktorých sa lingvista nachádza. Pri preklade sa totiž nemôže spoľahnúť na podobnosť prekladaného jazyka s nejakým už známym jazykom alebo na bilingválnych hovorcov. Cieľom je demonštrovať typ a rozsah evidencie, ktorá je dostupná pri preklade či učení sa jazyka. Ak prijmeme predpoklad, že to, čo má byť prekladom zachované, je význam výrazov domorodého jazyka, potom evidencia, na ktorú sa lingvista zameria, by mala byť spojená práve s dešifrovaním jeho významovej stránky.

Otázka, na čo by sa mal lingvista zamerať a ako by mal postupovať v takomto prípade, však nemá jednoznačnú odpoveď. Quinovo riešenie má behaviorálny charakter. Jediné, na čo sa môžeme obrátiť v prípade, že neexistuje aspoň približný preklad niektorých výrazov, je sledovanie zjavného správania. Z hľadiska dostupnej evidencie teda lingvista bude viac-menej v pozícii dieťaťa učiaceho sa materinský jazyk.⁷

6 Treba podotknúť, že predstava zdieľaného jazyka ako predpokladu úspešnej komunikácie je v súčasnosti intuitívne prijateľná skôr pre bežných hovorcov než pre lingvistov či filozofov jazyka. Teórie, ktoré nepovažujú zdieľaný jazyk za kľúčový na úspešnosť komunikácie, môžeme nájsť trebárs u Davidsona alebo Ludlowa. Davidson, D., *A Nice Derangement of Epitaphs*. In: Lepore, E. (ed.), *Truth and Interpretation: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*. Cambridge, Blackwell 1986, s. 433–446; Davidson, D., *The Social Aspect of Language*. In: McGuinness, B. – Oliveri, G. (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers 1994, s. 1–16; Ludlow, P., *Living Words: Meaning Underdetermination and the Dynamic Lexicon*. Oxford, Oxford University Press 2014.

7 Otázka, či dieťa disponuje nejakými informáciami o jazyku, je takmer určite zodpovedaná záporne. Oveľa prijateľnejšie znie téza, že dieťa disponuje nejakými vrodenými predispozíciami na osvojenie jazyka istého typu. Táto otázka je v rámci lingvistiky bohato diskutovaná aj v reakcii na behaviorizmus, najmä v nadväznosti na Chomského knihu *Aspects of the Theory of Syntax*. Chomsky na Quinovú koncepciu reagoval aj priamo v článku *Quine's Empirical Assumptions*, no v tejto reakcii sa venoval primárne problému neurčitosti jazyka. Avšak ani Chomského model vrodených jazykových modulov sa nevyhol kritike od autorov, ako sú Everett alebo Evans a Levinson. Vzhľadom na správnosť rekonštrukcie Quinových názorov ale nemá táto diskusia výraznejší vplyv. Porov. Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MIT Press 1965; Chomsky, N., *Quine's Empirical Assumptions*. In: Davidson, D. – Hintikka, J. (eds.), *Words and*

1.1 Stimulačný význam a pozorovacie vety

Informácie o jazyku bude lingvista čerpať z konkrétnych situácií, v ktorých je možné pozorovať koreláciu medzi vyslovením istého výrazu domorodcami a vnímaním istého externého faktora.⁸ Napríklad: lingvista môže odporozovať, že veta „Gavagai“ sa opakuje v situáciách, v ktorých je možné pozorovať králiky.⁹ Na základe tohto pozorovania lingvista vytvorí prekladovú hypotézu, podľa ktorej význam vety „Gavagai“ v domorodcom jazyku zodpovedá významu vety „Králik“ v prekladovom jazyku.

Túto zatiaľ nepotvrdenú hypotézu môže následne testovať tým, že on sám použije daný výraz v situácii, ktorú považuje za vhodnú. Správnosť testovanej hypotézy je potvrdená alebo vyvrátená na základe reakcií zo strany domorodých hovorcov. Lingvista pritom neberie do úvahy len aktuálne správanie, ale aj to, či by súhlasil/nesúhlasil nejaký hovorca s vyslovenou vetou, ak by sa ocitol v danej situácii – teda jeho jazykové dispozície. Treba zdôrazniť, že jazykové dispozície súhlasit/nesúhlasit zďaleka nevyčerpávajú jazykové dispozície používať výrazy.¹⁰ Z hľadiska overovania hypotéz sú však pre lingvistu kľúčovým usmernením v procese osvojovania/prekladania jazyka.

(pokrač. pozn. č. 7) *Objections*. Dordrecht, D. Reidel Publishing Company 1969, s. 53–68; Evans, N. – Levinson, S., *The Myth of Language Universals: Language Diversity and its Importance for Cognitive Science*. *Behavioral and Brain Sciences*, 32, 2009, No. 5, s. 429–448; Everett, D., *Don't Sleep, There are Snakes: Life and Language in the Amazonian Jungle*. New York, Pantheon Books 2008; Everett, D., *Language: The Cultural Tool*. New York, Pantheon Books 2012.

- 8 Quine sa už v *The Roots of Reference* snaží vyhnúť hovorení o pôsobení objektov a situácií a vo svojom slovníku ich nahradzuje stimulmi, ktoré lingvista spracováva prostredníctvom zmyslov. Posun od terminológie externých objektov a situácií k terminológii stimulácií je pre Quina dôležitý pre jeho pohľad na ontológiu a filozofiu vedy. Rozdiel medzi stimuláciami a externými situáciami je ale z hľadiska tejto state bezpredmetný. Definitívny príklon k terminológii stimulov môžeme nájsť v Quinovej knihe *Od stimulu k viedě*, a to ako reakciu na Davidsonove články „Externalizovaná epistemologie“ a „Tři druhy poznání“. Porov. Davidson, D., *Externalizovaná epistemologie*. In: Davidson, D., (ed.), *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*. Přel. J. Kolář – T. Marvan. Praha, Filosofia 2004; Davidson, D., *Tři druhy poznání*. In: Tamtiež; Quine, W. V. O., *Od stimulu k viedě*. Přel. J. Peregrin. Praha, Filosofia, 2002; Quine, W. V. O., *The Roots of Reference*. LaSalle, Open Court 1974.
- 9 Quinov príklad s „Gavagai“ pôvodne slúži na exemplifikáciu tézy neurčitosti referencie („inscrutability of reference“). V tejto stati je využívaný na exemplifikáciu tézy neurčitosti prekladu („indeterminacy of translation“). Ide teda o mierny odklon od pôvodného použitia tohto príkladu, jednotlivé tézy však treba dôkladne rozlišovať – téza o neurčitosti prekladu hovorí niečo o vzťahu medzi viacerými jazykmi; téza o neurčitosti referencie zasa hovorí niečo o povahe výrazov jedného jazyka. Bližšiu (kritickú) diskusiu o rozdieloch medzi tézou neurčitosti referencie a tézou neurčitosti prekladu je možné nájsť v: Soames, S., *The Indeterminacy of Translation and the Inscrutability of Reference*. *Canadian Journal of Philosophy*, 29, 1999, No. 3, s. 321–370.
- 10 Samotný Quine na viacerých miestach *Word and Object* hovorí o dispozíciách používať výrazy. Avšak aj na základe reakcie Harmana sa neskôr obmedzuje vo väčšine prípadov na dispozície hovorcov súhlasit/nesúhlasit: „V tomto bode som sa mal odvolávať nie na dispozície používať zmienenej vety, ale na dispozície súhlasit alebo nesúhlasit s nimi.“ Quine, W. V. O., *Replies*. In: Davidson D. – Hintikka J. (eds.), *Words and Objections*, c.d., s. 292–352; Harman, G., *An Introduction to “Translation and Meaning”*, Chapter Two of *Word and Object*. In: Tamtiež, s. 14–26.

Na základe tohto obrazu Quine definoval *stimulačný význam* vety ako „súbor dispozícií súhlasit alebo nesúhlasit s vetou v reakcii na prítomnú stimuláciu“.¹¹ A trochu podrobnejšie v *Hledání pravdy* ako „obor stimulací spojený souhlasně nebo nesouhlasně s pozorovací větou... pro daného mluvčího“.¹² Z hľadiska témy tejto state je definícia stimulačného významu zaujímavá hlavne preto, že otvára možnosť porovnania stimulačných významov naprieč členmi nejakého spoločenstva. Dispozície jednotlivcov dokážeme porovnať na základe aktívnych úprav v pozorovanom prostredí. Ak rôzni hovorcovia vykazujú rovnaké reakcie na vyslovenie vety pri rovnakých zmenách stimulácií (spôsobených zmenami v prostredí), tak potom môžeme vyhlásiť, že títo hovorcovia pripisujú vybranej vete rovnaký stimulačný význam. Keďže je takéto testovanie prístupné komukoľvek, je teoreticky možné, že sa celé jazykové spoločenstvo harmonizuje do takej miery, že všetci hovorcovia budú pripisovať rovnaké stimulačné významy rovnakým vetám. V istom zmysle tak budú zdieľať jazyk.

Problém je, že stimulačný význam je možné určiť iba pri špecifickom type tzv. príležitostných pozorovacích viet. Príležitostný charakter vety súvisí s podmienenosťou jej odsúhlasenia na aktuálnej prítomnosti stimulu. Pozorovací charakter zas vyčleňuje len tie vety, ktoré je možné schváliť v danej situácii výlučne na základe prítomnosti stimulu, bez toho, aby boli vyžadované ďalšie iné poznatky. Vystáva ale otázka, čo s významom teoretickejších viet, ktoré nie sú prepojené na výskyt mimojazykových stimulov alebo je ich prepojenie príliš komplikované.

1.2 Preklad mimo pozorovacích viet

Quinov pohľad na jazyk vychádza v mnohých ohľadoch z jeho myšlienky holizmu formulovanej už v „Dvoch dogmách empiricizmu“.¹³ Ideál viet maximálne viazaných na externé prostredie nesú pozorovacie vety. V definícii pozorovacích viet Quine hovorí o podmienke „okamžite sa zhodnúť“, teda zhodnúť sa bez toho, aby sme vedeli, aké iné vety akceptujú ostatní hovorcovia; len na základe prítomného stimulu.¹⁴

11 Quine, W. V. O., *Word and Object*, c.d., s. 34.

12 Quine, W. V. O., *Hledání pravdy*. Přel. J. Peregrin. Praha, Herrmann a synové 1994, s. 11.

13 Quine, W. V. O., Dve dogmy empiricizmu. In: Quine, W. V. O. (ed.), *Z logického hľadiska*. Prel. R. Cedzo. Bratislava, Kalligram 2005, s. 36–67.

14 To, že stimulačný význam pozorovacích viet je možné potvrdiť bez poznania významu iných výrazov/viet, neznamená, že pozorovacie vety nie sú spojené do holistického celku s ostatnými výrazmi/vetami: „Tieto tvrdenia sú naozaj jednotlivito prístupné testovaniu pozorovaním; a zároveň nestoja mimo teórie, keďže zdieľajú veľa zo slovnej zásoby vzdialenejších teoretických tvrdení.“ Quine, W. V. O., On Empirically Equivalent Systems of the World. *Erkenntnis*, 9, 1975, No. 3, s. 313–328.

Existujú však aj vety, ktoré sú naviazané na prítomnosť externých stimulov len minimálne a oveľa viac závisia od akceptácie iných viet. Pri prechode od prekladu pozorovacích viet k teoretickejším častiam jazyka musí preto lingvista zmeniť stratégiu. Quine navrhuje, aby bol ďalším krokom pokus o rozdeľovanie viet do častí potenciálne zodpovedajúcich slovám a hľadanie hypotéz o spôsoboch ich vzájomného spájania do viet. V jeho vlastnej terminológii ide o analytické hypotézy. Quine však hneď upozorňuje, že spôsob, akým je to možné spraviť, nie je jednoznačne určený jazykovým správaním domorodcov ani súvislosťami výskytu externých stimulov. Ide o aktívny príspevok lingvistu: „Navrhovať takéto hypotézy mimo nezávislých preložiteľných viet v podstate znamená neoveriteľne pripisovať naše poňatie jazykovej analógie mysliam domorodcov.“¹⁵ Nejakým spôsobom by však mal byť lingvista schopný vytvoriť hypotézy o preklade cudzích slov spoločne s hypotézami o syntaktických pravidlách.¹⁶

Možnosti overenia analytických hypotéz sa však líšia od možností overenia pozorovacích viet. Lingvista sa vždy môže spoľahnúť na reakcie zo strany ostatných hovorcov. Problémom je, že analytické hypotézy nie sú viazané na prítomnosť špecifických mimojazykových stimulov, a preto ani lingvista nie je schopný vygenerovať súbor stimulácií ako stimulačný význam teoretickejších výrazov/viet. Analytické hypotézy tak ostávajú nepotvrdené a lingvista ich drží do tej miery, do akej mu umožňujú plynulú komunikáciu s ostatnými hovorcami, teda komunikáciu bez výskytu zmätočných či negatívnych reakcií.

1.3 Neurčitost' prekladu

Takýto pohľad na postup lingvistu otvára podľa Quina možnosť neurčitosti prekladu. V zásade je možné, že dvaja lingvisti prekladajúci jeden domorodý jazyk, povedzme do angličtiny, vytvoria prekladové príručky, ktoré budú rovnako dobre slúžiť na komunikáciu s domorodcami – v ich jazykovom správaní sa počas komunikácie nestretne s neočakávanými, zmätočnými reakciami. Zároveň ale budú obsahovať preklady viet v angličtine, ktoré sa nebudú zhodovať. V radikálnom prípade by sa mohlo stať, že si preklady jednej domorodej vety budú v angličtine vzájomne odporovať: „Nemôže byť žiada na pochybnosť o tom, že súperiace systémy analytických hypotéz môžu byť

15 Quine, W. V. O., *Word and Object*, c.d., s. 72.

16 Bližšie Quine rozoberá postup lingvistu pri stanovovaní analytických hypotéz v článku „Problém významu v lingvistike“, kde identifikuje hľadanie správnych syntaktických štruktúr s hľadaním zmysluplných postupností a hľadanie významov slov s hľadaním synonymných dvojíc na základe blízkosti kontextov použitia. Quine, W. V. O., *Problém významu v lingvistike*. In: Quine, W. V. O. (ed.), *Z logického hľadiska*, c.d., s. 68–89.

v dokonalej zhode s celkom jazykového správania a taktiež môžu byť v dokonalej zhode s celkom rečových dispozícií k jazykovému správaniu a súčasne stanovovať vzájomne nezlučiteľné preklady nespočetného množstva viet bez možnosti nezávislej kontroly.¹⁷

Posledná časť vety, v origináli „insusceptible of independent control“, pokazuje na dôvody, ktoré vedú Quina k téze o neurčitosti prekladu. Pri vytváraní prekladovej príručky sú totiž hypotézy o preklade viet potvrdené len pre pozorovacie vety. Preklad ostatných viet ostáva vo forme analytických hypotéz behaviorálne nepotvrdený, teda bez možnosti nezávislej kontroly. Pri formulácii vzťahov mimo pozorovacích viet je tak prekladateľ externe limitovaný iba tým, aby bol preklad ako celok v čo najväčšom súlade s jazykovým správaním ostatných hovorcov. Tým sa mu otvára istá voľnosť pri stanovovaní vhodného prekladu. To sa prejavuje, najmä ak je lingvista konfrontovaný s komunikačnou situáciou, ktorá nie je v súlade s jednou z analytických hypotéz. V takom prípade nie je lingvista nútený zmeniť práve túto hypotézu. Je vecou jeho pragmatického rozhodnutia, ktoré zo svojich hypotéz upraví tak, aby vysvetlil spornú situáciu a zároveň zachoval bezrozpornosť celku hypotéz. Neexistuje žiadna „nezávislá kontrola“ mimo samotného plynulého priebehu komunikácie, ktorá by rozhodla o správnosti niektorej z možných prekladových príručiek. Neexistuje žiadne objektívne kritérium, o ktoré by sa mohli oprieť prekladové hypotézy mimo pozorovacích viet bez toho, aby boli uplatnené pragmatické rozhodnutia prekladateľa, a neexistuje žiadna „nezávislá kontrola“, ktorá by určila, či tieto pragmatické rozhodnutia „zodpovedajú skutočnosti“.¹⁸

2. Verejná povaha významu a zdieľaný jazyk

Na ciele a dôsledky vyplývajúce z príkladu radikálneho prekladu sa dá pozeriť dvojako. Na jednej strane ide o poukázanie na holistický charakter jazyka. Príklad radikálneho prekladu nemá viesť k záveru, že by nebolo možné

17 Quine, W. V. O., *Word and Object*, c.d., s. 72.

18 Neurčitost' prekladu sa vyskytuje aj na lokálnej úrovni pri preklade viet vyjadrujúcich súhlas a nesúhlas. Quine v reakcii na Hintikkov článok „Behavioral Criteria of Radical Translation“ hovorí: „Rozhodnutie lingvistu, pokiaľ ide o to, čo považovať za znaky domorodcov vyjadrujúce súhlas a nesúhlas, je na rovnakej úrovni s analytickými hypotézami o preklade, ktoré prijíma v neskorších fázach jeho výskumu; od tých neskorších sa odlišujú iba v tom, že prichádzajú ako prvé, kvôli ich potrebe na definovanie stimulačného významu. Táto prvotná neurčitost' sa potom prenáša do identifikácie stimulačného významu.“ Quine, W. V. O., *Replies*, c.d., s. 312; Hintikka, J., *Behavioral Criteria of Radical Translation*. In: Davidson, D. – Hintikka J. (eds.), *Words and Objections*, c.d., s. 69–81. Rovnako sa prenáša aj na vzťah medzi pozorovacími vetami a koextenzívnosťou termínov: „Stimulačná synonymia príležitostných viet ‚Gavagai‘ a ‚Králik‘ dokonca negarantuje ani to, že ‚gavagai‘ a ‚králik‘ sú koextenzívne termíny, termíny platné pre rovnaké veci.“ Quine, W. V. O., *Word and Object*, c.d., s. 51.

preložiť cudzí jazyk. Takáto téza by koniec koncov nemala ani žiadnu empirickú oporu – cudzie jazyky sa prekladajú bežne. Ukazuje však, že preklad nie je možný na úrovni slov a ani v prípade väčšiny viet, ak sú brané ako nezávislé jednotky. Situáciu radikálneho prekladu preto môžeme chápať ako exemplifikáciu tézy holizmu v rámci jazyka.

Situácia radikálneho prekladu má však oveľa zaujímavejšie dôsledky týkajúce sa povahy významu. Ukazuje totiž, že význam je z veľkej časti neodurčený verejne dostupnou evidenciou. Samotný Quine formuluje ciele tézy o neurčitosti prekladu ako poukázanie na pragmatickú stránku prekladu: „Zaujímam sa iba o to, aby som ukázal [...], do akej miery by mali byť naše dáta o zjavnom správaní videné radšej ako vodidlá ku kreatívnemu rozhodnutiu než vodidlá vedúce k očakávanej realite.“¹⁹

Nevyhnutnosť uplatnenia kreativity pri preklade je pritom len dôsledkom toho, že neexistuje dostatok evidencie na potvrdenie analytických hypotéz. V tomto prípade ale nejde o problém epistemologického prístupu k evidencii. Jazyk slúži na komunikáciu, a ako taký je formovaný tak, aby bol verejne prístupný pre svojich používateľov. Veľmi vhodným nástrojom na komunikovanie významov sa ukázalo byť práve verejne dostupné jazykové správanie. Situácia radikálneho prekladu však ukazuje, že jazykové správanie neurčuje význam úplne. Ak vezmeme do úvahy, že jazykové správanie tvorí jediný priestor, v ktorom prirodzené jazyky vznikajú a formujú sa, tak mimo neho nemá zmysel pýtať sa na sémantickú stránku jazyka. Preto môžeme hovoriť nielen o epistemologickej platnosti neurčitosti významu, ale aj o jej ontologickej platnosti²⁰: „Pro naturalismus nemá otázka, zda mají dva výrazy podobný nebo nepodobný význam, žádnou určitou odpověď, známou ani neznámou, kromě takové, která je určitá jedině do té míry, do jaké je principiálně rozhodnutelná na základě lidských řečových dispozí, známých či neznámých. Jsou-li podle těchto měřítek některé případy neurčité, pak tím hůře pro terminologii významu a podobnosti významu.“²¹

19 Quine, W. V. O., *Replies*, c.d., s. 312–313.

20 Idea, že neurčitosť významu je dôsledkom verejnej povahy významu, je v súčasnosti diskutovaná čoraz viac. Drobnák, D., Quine on Shared Language and Linguistic Communities. *Philosophia*, 46, 2018, No. 1, s. 83–99; Follesdal, D., Introduction. In: Follesdal, D. – Quine, D. (eds.), *Confessions of a Confirmed Extensionalist and Other Essays*. Cambridge, Harvard University Press 2008, s. 1–7; Kemp, G., “Let the Ideas Fall Where They May”: Quine, Publicity, and Pre-established Harmony. *Protosociology*, 34, 2017, No. 1, s. 59–72; Roth, P., Paradox and Indeterminacy. *The Journal of Philosophy*, 75, 1978, No. 7, s. 347–367; Roth, P., Why There Is Nothing Rather Than Something: Quine On Behaviorism, Meaning, and Indeterminacy. In: Jacqueline, D. (ed.), *Philosophy, Psychology, and Psychologism*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers 2003, s. 263–287.

21 Quine, W. V. O., Ontologická relativita. Přel. J. Peregrin. In: Peregrin, J. (ed.), *Obrat k jazyku: druhé kolo*. Praha, Filosofie 1998, s. 49–92.

Kľúčovým na pochopenie Quinovho pohľadu na zdieľanie jazyka je podľa mňa uvedomení si toho, o akých prípadoch neurčitosti Quine hovorí v predchádzajúcom citáte. Inak povedané, aký rozsah má neurčitosť významu. A v tomto ohľade ide o výrazný posun od intuitívnej predstavy o prirodzených jazykoch ako zdieľaných v rámci spoločností. Jediným typom výrazov, ktoré sa neurčitosti významu vyhýbajú, sú totiž iba pozorovacie vety. Ako bolo konštatované už skôr, pozorovacie vety tak môžeme zaradiť do súboru viet/výrazov, ktoré tvoria zdieľaný jazyk.²²

Z hľadiska prirodzených jazykov ale trieda pozorovacích viet tvorí, čo sa počtu týka, úplne marginálnu časť. Význam všetkých ostatných výrazov/viet nie je možné jednoznačne určiť na základe behaviorálnej evidencie. Ak to tak je, potom mimo pozorovacích viet ani nemá zmysel pýtať sa, či rôzni hovorcovia pripisujú rovnakým výrazom rovnaké významy. Ako môžeme vedieť, že význam nejakého výrazu pre jedného hovorcu je ten istý ako pre iného hovorcu, ak neexistuje žiaden spôsob ako jednoznačne určiť, čo je význam daného výrazu? Dochádzame teda k záveru, že dôsledky tézy o neurčitosti prekladu ohľadom verejnej povahy významu výrazne okresávajú intuitívnu predstavu o zdieľanom jazyku. Otázne ostáva, či si Quine bol vedomý tohto dôsledku. V ďalšej časti tejto state sa budem snažiť ukázať, že v jeho prácach môžeme vystopovať indicie, ktoré naznačujú, že Quine skutočne považoval pojem zdieľaného jazyka za problematický.

2.1 Jednotlivec a spoločnosť

Doteraz sme sa venovali Quinovmu chápaniu jazyka a hlavne jeho názorom na determináciu významu bez toho, aby sme ich zasádzovali do širšieho rámca používania jazyka. Teraz vyvstáva otázka, ako idea neurčitosti významu zapadá do vzťahu medzi jazykovými dispozíciami jednotlivca a jazykom používaným v rámci spoločnosti. Dôležitosť vyjasnenia vzťahu medzi jednotlivcom a spoločnosťou u Quina sa ukáže, najmä ak si uvedomíme, že celé jeho chápanie významu je závislé od odhalovania podmienok používania výrazov jednotlivcami. Situácia radikálneho prekladu, ktorá poukazuje na limity determinácie jazyka/významu, sa odohráva práve na takejto schéme rozlíšenia: jednotlivec – spoločnosť.

Snaha o vyjasnenie Quinovho chápania tohto vzťahu ale odhaľuje problémy, ktorých riešenie nie je jednoduché. Pri akomkoľvek pokuse o vyjasnenie

²² Je treba podotknúť, že toto vyjadrenie platí pre pozorovacie vety, iba ak sa na nich pozeráme ako na celky. Aj pre pozorovacie vety totiž platí, že ak sa snažíme vytvoriť analytické hypotézy na preklad jednotlivých slov, ktoré obsahujú, narážame na neschopnosť „nezávislej kontroly“. Inak povedané, objektívne dokážeme určiť, či zdieľame významy pozorovacích viet, nedokážeme však už jednoznačne rozhodnúť, či zdieľame aj významy slov, ktoré tieto vety tvoria.

tohto vzťahu sa totiž stretávajú dva protichodné motívy. Na jednej strane je to motív homogénneho spoločenstva, ktoré zdieľa spoločný jazyk. Na druhej strane je to motív spoločenstva ako súboru jednotlivcov, ktorých jazykové dispozície sú formované vo verejnom prostredí bez možnosti jednoznačného porovnania na základe behaviorálnej evidencie.

Pri identifikácii vzťahu medzi jednotlivcom a spoločenstvom vzhľadom na jazyk sa môže zdať intuitívne prijateľná predstava jednotlivca pridružujúceho sa k spoločenstvu. Nejaká skupina ľudí používa spoločne zdieľaný jazyk a nový člen si osvojí ich zdieľané praktiky. Takto v bežnej reči hovoríme aj o prirodzených jazykoch, akým sú slovenčina, angličtina alebo jazyk kmeňa Pyraha. Na jednej strane je jednotlivec, ktorý si osvojuje zdieľaný jazyk. Na druhej strane sú členovia spoločenstva, ktorí používajú zdieľaný jazyk a predávajú ho ďalej novým členom. Z tohto pohľadu spoločenstvo vystupuje v pozícii homogénneho celku, ktorý formuje jazykové schopnosti jednotlivca dovedy, kým nenadobudnú podobu zdieľanú v danom spoločenstve.

Táto intuitívna predstava je však problematizovaná, ak vezmeme do úvahy fakt, že spoločenstvo je súbor jednotlivcov, ktorých rečové dispozície nedokážeme dôveryhodne porovnať na základe dostupnej evidencie. Následne vyvstáva aj otázka určenia hraníc jazykových spoločenstiev. Na základe čoho určíme, kto patrí do „nášho“ jazykového spoločenstva, ak nie sme schopní jednoznačne určiť hranice významu? V bežnom živote existujú vágne hranice, podľa ktorých posudzujeme takéto situácie. Z filozofického hľadiska však tieto prípady vyvolávajú otázky týkajúce sa povahy významu a demarkačných kritérií pre jazyk. Každá snaha formulovať koncepciu jazyka zasadenú do kontextu jazykových vzťahov medzi členmi spoločenstva stojí pred úlohou vysporiadať sa – či už kladne, alebo záporne – s oboma vyššie spomenutými protichodnými motívmi. Quinova koncepcia v tomto nie je výnimkou.

2.2 Sociálny rozmer jazyka v Quinovej koncepcii

Vzhľadom na to, čo bolo už skôr povedané o pozorovacích vetách, nie je žiadnym prekvapením, že motív homogénneho spoločenstva možno vystopovať v Quinovej koncepcii najmä na miestach, kde hovorí o stimuloch, ktoré podmieňujú učenie jazyka. Na týchto miestach Quine dokonca otvorene hovorí o podriadení sa, pridružení sa k spoločenstvu alebo o spoločnom jazyku: „Také použitie slova, ktoré je správnym použitím jazyka vo všeobecnosti, je vštepované jednotlivcovi výchovou zo strany spoločenstva.“²³ A o niečo ďalej: „Učiaci sa slovu ‚štvorcový‘ musí riskovať so zvyškom spoločnosti, a nakoniec

23 Quine, W. V. O., *Word and Object*, c.d., s. 5.

bude používať toto slovo tak, aby bolo v súlade (so zvyškom spoločenstva).²⁴ Minimálne z úvodných strán *Word and Object* sa teda zdá, že spoločenstvo v procese formovania dispozícií jednotlivca vystupuje ako homogénny celok. Quine o spoločenstve hovorí ako o „objektívnom vplyve, ktorý usmerňuje všetky reakcie [...] aktivovaním nespočetných opravných podnetov“.²⁵ Pričom „jednotnosť sa objavuje tam, kde na nej záleží spoločensky“.²⁶

Hneď druhým dychom však treba dodať, že spoločenstvo dokáže takýmto spôsobom priamo formovať iba časť z celkových dispozícií jednotlivca. Ako už bolo povedané v predchádzajúcich podkapitolách, jednotnosť v používaní, a teda aj intersubjektívne zdieľanie dispozícií naprieč celým spoločenstvom, je podľa Quina možné dosiahnuť len do tej miery, do akej je možné „objektivitu vplyvu“ spoločenstva doložiť externými stimulmi – teda v rozsahu pozorovacích viet: „Napriek tomu, efekt tohto objektívneho vplyvu je sám o sebe povrchný [...]. Sú potrebné ďalšie asociácie vo vnútri jazyka, ktoré stanovujú používanie nových viet bez toho, aby boli viazané, hoci odvodené, na nejaký pevný rozsah nonverbálnych stimulov.“²⁷

Neprekvapí teda ani to, že ako Quine prechádza od diskusie o pozorovacích vetách k diskusii o teoretickejších častiach jazyka, postupne upúšťa aj od formulácií, ktoré naznačujú homogenitu spoločenstva. Stále však ide iba o spôsob, akým sa vyjadruje o jazykových spoločenstvách. Jeho názor na to, ako je treba chápať jazykové spoločenstvá, sa však najlepšie ukáže na tom, ako definuje stimulačný význam pre spoločenstvo ako celok.

2.3 Quine o idiolektoch

Napriek tomu, že Quine explicitne nevyjadril svoj názor na zdieľanie jazyka, je jeho pohľad jasne viditeľný na viacerých miestach. V prvom rade ide o Quinovú definíciu stimulačného významu. V tejto definícii totiž motív dispozícií jednotlivca hrá fundamentálnu rolu. Quine v jednom zo svojich posledných diel explicitne upozorňuje, že stimulačný význam je definovaný predovšetkým ako „obor stimulácií spojený souhlasne alebo nesouhlasne s pozorovací vetou... *pro daného mluvčího*“.²⁸ Už vo *Word and Object* však Quine chápe stimulačný význam pre spoločenstvo iba ako zhodu stimulačných významov pre konkrétnych hovorcov: „Stále môžeme tento koncept preniesť na úroveň spoločenstva a takto odstrihnúť vplyv idiosynkratických informácií [...], môžeme za stimulačne synonymné pre spoločenstvo považovať iba tie termíny,

24 Tamtiež, s. 7, dodatok autora v zátvorke.

25 Tamtiež, s. 8.

26 Tamtiež.

27 Tamtiež, s. 10.

28 Quine, W. V. O., *Hledání pravdy*, c.d., s. 11.

ktoré sa ukážu byť stimulačne synonymné pre každého individuálneho hovorca takmer bez výnimiek.²⁹

Prvý záver, ktorý môžeme odvodit' z tejto definície, je ten, že Quine považoval pojem zdieľaného jazyka iba za odvodený od pojmu individuálnych dispozícií/idiolektu. Zdieľaný jazyk pre Quina jednoducho nie je samostatná entita, ktorá môže byť osvojená jednotlivcami. Vzhľadom na to stráca pojem zdieľaného jazyka aj svoju opodstatnenosť. Ak zdieľanému jazyku nezodpovedá nič mimo prieniku dispozícií jednotlivcov, potom odvolávanie sa na zdieľaný jazyk pri vysvetlení, ako fungujú prirodzené jazyky, nemá žiadnu pridanú hodnotu. Nieкто by sa napríklad mohol snažiť vysvetliť úspešnosť komunikácie tým, že povie, že dvaja hovorcovia si navzájom rozumejú v komunikácii, pretože používajú spoločne zdieľaný jazyk. Takéto vysvetlenie ale nepovie nič viac, ako keď povieme, že dvaja hovorcovia si navzájom rozumejú v komunikácii, pretože sa zhodujú ich individuálne dispozície. Predpokladať zdieľaný jazyk je z tohto pohľadu redundantné a ide proti princípu Ockhamsvej britvy, ktorý Quine vehementne obhajoval.³⁰

Druhý záver, ktorý si môžeme odniesť z Quinovho pohľadu na zovšeobecnenie stimulačného významu na úroveň celých spoločností, súvisí s rozsahom jazykových výrazov, ktoré môžeme takto zovšeobecniť. Pozitívny pohľad na definíciu stimulačného významu pre spoločenstvo hovorí, že Quine veril v jazyk zdieľaný naprieč spoločenstvom. Avšak ako už bolo niekoľkokrát zdôraznené, stimulačný význam je možné určiť iba pri obmedzenom množstve výrazov/viet jazyka. Negatívny pohľad na túto definíciu preto varuje, že zdieľanie jazyka je možné iba vo veľmi obmedzenom rozsahu pozorovacích viet. Quine v žiadnom svojom diele neindikuje, že by sa jeho definícia významu pre spoločenstvo mohla rozšíriť i na vety/výrazy mimo pozorovacích viet. Dôvod je vzhľadom na závery o verejnej povahe významu jasný. Mimo pozorovacích viet nedisponujeme dostatočnou behaviorálnou evidenciou na rozhodnutie, či sa dispozície dvoch hovorcov zhodujú alebo nie, a teda ani nie je možné definovať význam pre spoločenstvo ako prienik/zhodu dispozícií jednotlivcov.

2.4 Plynulosť komunikácie

Ďalší bod, v ktorom sa ukazuje Quinov negatívny postoj voči pojmu zdieľaného jazyka, resp. pojmu zdieľaných významov, je plynulosť komunikácie.

29 Quine, W. V. O., *Word and Object*, c.d., s. 55.

30 Quine, W. V. O., *Od stimulu k vėdė*, c.d.; Quine, W. V. O., *Vėci a jejich role v teoriích*. Přel. L. Dostállová. In: Dostállová, L. – Marvan, T. (eds.), *Vybrané články k ontologii a epistemologii*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2006.

Napriek tomu, že nemáme dostatočnú behaviorálnu evidenciu, ktorá by nás viedla pri učení teoretickejších častí jazyka, faktom ostáva, že v praxi nakoniec sme schopní komunikovať s ostatnými hovorcami v našom okolí. Quine preto hľadal alternatívne kritérium, ktoré vedie nových hovorcov pri učení. Za takéto kritérium stanovil plynulosť komunikácie, a následne toto kritérium využil aj v ďalších oblastiach. Rovnaké kritérium totiž používa aj radikálny prekladateľ a rovnaké kritérium by malo viesť aj lexikografov pri vytváraní slovníkov: „Náš priímý prekladateľ bude svou prekladovou príručku používat soustavně a bude pokračovat v jejím přepracovávání na základě úspěchů a neúspěchů své komunikace. Úspěchy spočívají – abych to zopakoval – v úspěšném vyjednávání a hladké konverzaci.“³¹

„Viděli jsme, že lexikografie nepotřebuje synonymii, a nepotřebuje ani ostré rozlišení mezi porozuměním a neporozuměním výrazu. Prací lexikografa je zlepšit čtenářovo porozumění výrazům, ale při tom se obejde bez vymezení hranice. Na omezeném prostoru dělá, co může, aby přizpůsobil čtenářovo verbální chování tomu, které je vlastní komunitě jako celku, nebo nějakému jejímu preferovanému táboru. Přizpůsobení je věc stupně a je vágní: je záležitostí plynulosti a efektivity dialogu.“³²

Z pohľadu tejto state je zaujímavé to, že Quine uprednostňuje plynulosť komunikácie pred jej úspešnosťou. Intuitívne prijateľný pohľad na úspešnú komunikáciu hovorí, že komunikácia medzi dvoma hovorcami je úspešná – teda došlo k pochopeniu hovorcu zo strany poslucháča – v prípade, že poslucháč priraduje komunikovaným výrazom rovnaké významy ako hovorca. Ak ale platí Quinov záver, že pre väčšinu výrazov jazyka neexistuje dostatočná behaviorálna evidencia na určenie ich významu, tak potom nie je možné ani formulovať úspešnosť komunikácie ako zhodu vo významoch.

Práve kvôli tomu sa, podľa môjho názoru, Quine rozhodol hovoriť o plynulosti komunikácie. Plynulá komunikácia je taká, pri ktorej hovorca z prostredia nedostáva zmätočné alebo negatívne reakcie na svoju lingvistickú produkciu. V prípade, že komunikácia prebieha bez problémov, hovorca predpokladá, že je „na jednej lodi“ s poslucháčmi. Stále ale ide iba o nepotvrdený predpoklad. To nutne neznamená, že sa jazyky jednotlivých hovorcov zhodujú. Rozdiely v chápaní niektorých výrazov často nemusia byť relevantné vzhľadom na komunikačné ciele jednotlivých aktérov, a preto ani komunikácia nemusí naraziť na problémy. Môže tak nastať situácia, v ktorej účastníci komunikácie nikdy neprídu na to, že rovnakým výrazom priradovali rôzne významy. Plynulosť komunikácie ako kritérium na učenie teoretickejších častí jazyka tak zodpovedá Quinovej oklieštenej predstave o zdie-

31 Quine, W. V. O., *Hľadání pravdy*, c.d., s. 55.

32 Tamtiež, s. 67–68.

laní jazyka. Na jednej strane je to preto, že jeho vysvetlenie komunikácie sa neopiera o termín zdieľaných významov, resp. zdieľaného jazyka. Na druhej strane preto, že plynulosť komunikácie necháva priestor pre neurčitost významu, ktorá je jedným z dôsledkov verejnej povahy významu.

3. Záver

Cieľom state bolo ukázať, že Quine neodmieta spoločenský rozmer jazyka. Zdieľanie jazyka však nenadobúda takú podobu, aká by zodpovedala intuitívnemu chápaniu zdieľania prirodzených jazykov. Zdieľanie jazyka je totiž obmedzené na úzku skupinu pozorovacích viet, pretože iba pri týchto vetách dokážeme definitívne určiť, či sú dispozície rôznych hovorcov skutočne rovnaké.

Význam ostatných viet jazyka ostáva nedourčený behaviorálnou evidenciou. To zapríčiňuje, že neexistuje jednoznačná odpoveď na otázku, či dvaja hovorcovia pripisujú rovnaký význam rovnakým výrazom, a teda ani nie je možné jednoznačne rozhodnúť, či viacero hovorcov používa rovnaký jazyk. Takýto oklieštený pohľad na zdieľaný jazyk je možné vystopovať v Quinovej koncepcii pri jeho definícii stimulačného významu pre spoločenstvo, ako aj pri jeho preferovaní plynulosti komunikácie na úkor jej úspešnosti.

SUMMARY

The Boundaries of Meaning and Language Sharing

This paper highlights the influence of the publicity of meaning on Quine's view on shared languages. According to Quine, publicly available behavioural evidence is not sufficient to fully determine meaning. If this is so, then the notion of shared language is problematic because there are no clear criteria for deciding whether two speakers ascribe the same meanings to the same expressions. The aim of this paper is to show that Quine was aware of this consequence and because of it: a) takes the notion of idiolects to be more fundamental than the notion of shared language; and b) prefers the notion of smooth communication to its alternatives, such as successful communication, that presuppose shared meanings.

Keywords: W. V. O. Quine, shared language, publicity of meaning, idiolects, indeterminacy of meaning

ZUSAMMENFASSUNG

Grenzen der Bedeutung und gemeinsame Sprache

Im vorliegenden Artikel wird der Einfluss der öffentlichen Natur der Bedeutung auf Quines Ansicht zur gemeinsamen Sprache erörtert. Laut Quine ist die öffentlich zugängliche behaviorale Evidenz zur Bestimmung von Bedeutung nicht ausreichend. Wenn dies so ist, so ist der Begriff der gemeinsamen Sprache problematisch, da es keine klaren Entscheidungskriterien dahingehend gibt, ob zwei Sprecher gleichen Begriffen auch die gleiche Bedeutung zumessen. Ziel des Artikels ist es zu zeigen, dass Quine sich dieser Konsequenz bewusst war und dass er aus diesem Grunde a) den Begriff des Idiolekts für grundsätzlicher hält als den Begriff der gemeinsamen Sprache, und b) dass er den Begriff der flüssigen Kommunikation vor dessen Alternativen bevorzugt, beispielsweise der erfolgreichen Kommunikation, die gemeinsame Bedeutungen voraussetzt.

Schlüsselwörter: W. V. O. Quine, gemeinsame Sprache, öffentliche Natur der Bedeutung, Idiolekten, Unbestimmtheit der Bedeutung